

Problémák a műveltségkép körül

SZABOLCSI MIKLÓS

Bizonyára nem lesz véletlen, hogy néhány gondolatommal közel kerülök ahhoz, amit itt, más szempontból Marx György elmondott. Valóban részese voltam irodalmárként is az Akadémia műveltség-koncepciója kidolgozásának. Most arról szeretnék Önöknek beszámolni, hogy az azóta eltelt időben és most milyen problémákat látok e koncepcióval, elsősorban a saját területemen; az irodalom és a kultúra területén, de általában a műveltség teljes képével kapcsolatban. Egy sor kérdést kérdőjellel fogok befejezni. Ezekre én se tudok választ.

Az irodalomra vonatkozólag Magyarországon is, de különösen Európában és az Egyesült Államokban azt szoktuk mondani, hogy beléptünk a *posztmodern korba*. Eszerint a posztmodernség korát éljük. A posztmodernség első nagy dokumentuma egy épület, Los Angeles-ben a Hotel Bonaventura. Az első épület, amely élesen szakít a funkcióelvű építészettel; ez az a hotel, amelynek nincs bejárata, ahol szálló-lebegő liftek vannak. Tehát valami, ami funkciótlan, ami nemet mond a XX. század addigi törekvéseire.

A posztmodernség, amely az építészetben jelentkezett, korábban meg a történettudományban, mára *általános ideológiának* számít az irodalom- és művészettudományban. Egyik fő ideológusa, alapvetője egy *Liotard* nevű francia filozófus, aki a posztmodernséget az informatikai forradalomra fölépítve határozta meg. Azóta állandó vita van erről. A posztmodernség legjelentősebb filozófusa a Magyarországon is ismert, sokfelé idézett *Rorty* nevű amerikai filozófus. Nos, mit jelent a posztmodernség a teoretikusai szerint? Legelsősorban azt jelenti, hogy vége az úgynevezett „*nagy diskurzusoknak*”. (Amit most elmondok az nem a saját véleményem, hanem idézem a posztmodernség teoretikusait, Magyarországon is hasonlókat olvashatnak.) Tehát, vége a „*nagy elbeszéléseknek*”. A nagy elbeszélések, a XIX. század nagy elbeszélései, nemcsak irodalomban, hanem politikában gondolkodásban is léteztek. Vége annak az elbeszélésnek a történelemben, amelyik az emberiség javítását akarta, amelyik általános testvériséget akart, vége a francia forradalom óta ismert nagy diskurzusoknak, vége a pszichoanalitikai, vége a szociológiai, vége a marxista diskurzusnak, illetőleg mindezek a diskurzusok, mindezek a „beszéd” egymás mellett érvényesek. Egyszerre érvényesek és egyszerre érvénytelenek.

A posztmodernség és általában a mai irodalomról és művészetről és filozófiáról való gondolkodás nagyon jellegzetesen nyelv-központú. Az a bizonyos nyelvi forradalom, amelyet *Saussure* nevéhez szoktunk fűzni, és amely a strukturalizmusban kibontakozott, az határozza meg ma is még a nyelv ellen beszélők gondolkodásmódját is. (Ha elolvasnak egy ilyen cikket, látják, hogy nyelvi terminusokban gondolkodik.) A posztmodern történetfilozófia is „nagy elbeszéléseknek” nevezi a történelmet. Ez irodalomban-művészetben annyit jelent, hogy nincs centrum, megszűnt a mindent tudó elbeszélő. Nincs olyan szerző, aki kívülről, fölülről, vagy máshonnan látja a világot, megszűnt a mindentudó szerző fikciója, csak szöveg van: önmagát elbeszélő nyelvi szöveg. Mindegyik szöveg, mindegyik szövegréteg egyformán érvényes. Nincs egységes értékrend, és főleg, nincs igazi cselekmény.

A posztmodern irodalmi mű Magyarországon is vagy pusztán nyelvi szöveg, vagy pedig (ez nagyon jellemző), a posztmodern irodalom a krimire támaszkodik. A krimire, tehát az egyszerű bűnügyi regényre, mint alapszövegre épül a posztmodern mű. Megint hadd idézzek most a magyar irodalomból: gondoljanak *Esterházy Péter* nyelvi szövegeire. Gondol-

janak a ma filmen is játszott Sátántangóra, *Krasznahorkai László* nagy művére, amely egy lemosódott krimire épülő, minden orientáció és minden értékrend nélküli, „elbeszélés”.

Voltaképpen nincs egyetlen elbeszélés, nincs érvényes kultúra. Ugyanakkor – mondja a posztmodern – a tömegkultúra, elsősorban a tévékultúra törmelékeit föl kell emelni, be kell emelni, vegyíteni kell a magas kultúra termékeivel. Ha Önök olvasták *Vonnegut* amerikai író magyarul is megjelent műveit, ott pontosan látják, hogy az amerikai élet hétköznapijainak és a tömegkommunikáció törmelékanyaga szolgál építőkövül ennek a művészetnek. A mai művészet általában a posztmodern gondolkodása szerint egy ilyenfajta tömegkultúra törmelékeiből épülő, centrum nélküli, szerző nélküli, érvényes történet nélküli képződmény.

Hadd tegyem ehhez hozzá, hogy a posztmodern művészet további nagy jellemzője (így szokták mondani) a nyelv és a szöveg *dekonstruálása*. Az Amerikai Egyesült Államokban irodalomkritikában mostanában kezd lejárni, de mostanáig az uralkodó irányzat, az úgynevezett dekonstrukció. Az irodalmi szöveget át kell értelmezni, nem szabad az igazságtartalmát megnézni, át kell szerelni, át kell gondolni és így dekonstruálni kell. Ennek a dekonstrukciónak a legnagyobb alakja, klasszikusa, ennek az egész új irodalomkritikai módszernek a Magyarországon is jól ismert *Jacques Derrida* francia filozófus, akit most avatott a pécsi egyetem díszdoktorává és aki ennek a dekonstrukciónak, a nyelvvel való, szinte erőszakos játéknak a legnagyobb mestere. Mindjárt hozzáteszem hogy ma Magyarországon is és Európában is fiatal íróink és irodalomtörténészeink nagy része ennek a posztmodernizmusnak a híve.

A posztmodern irodalom- és művészetfelfogás átment minden más területre, átment politikába is. Volt egy korábbi fázis, ennek a képviselője egy *Frederic Jameson* nevű amerikai filozófus, aki azt állította, hogy a posztmodernség nem más, mint a kései kapitalizmus adekvát megfelelője irodalomban, művészetben. Ma már az egész korszakot, az egész mai korszakot általában posztmodernnek nevezzük. Ezek a gondolkodók úgy képzelik el, hogy az új művészetnek és irodalomnak van egy hosszú, ún. modernség-korszaka, amely kb. 1850-ben kezdődik, mondjuk *Baudelaire-rel*, nálunk a Nyugattal, és ebben a modernségben már megkezdődik a posztmodernség. S mára a modernséget teljesen fölváltotta a *posztmodernség*. Tehát ez két egymásba kapcsolódó, egymásba átfolyó ízület. A legtehetségesebb fiatal irodalomtörténész, *Kulcsár Szabó Ernő* legújabb munkájában nagyon világosan fejti ki ezt a felfogást. A posztmodernség tehát mára az irodalom és művészet és az irodalomról való gondolkodás része lett, uralkodó része.

Most én fölteszem magamnak a kérdést (és itt vannak a kérdőjelek), hogy vajon pusztán divat, vagy játék-e ez, pusztán a teoretikusok csinálománya, pusztán egy túlérett társadalom játéka, vagy valódi mély tendencia ez a posztmodern? És az iskolai oktatásra és saját életünkre vonatkoztatva is, vajon az-e a helyzet, hogy van egy posztmodern irodalom-művészet, amit ma a fiatal művészek és írók Magyarországon is lelkesen vallanak és mögötte-mellette, az iskolában, megmarad egy régi elképzelésekre és értékekre épített, ennél fogva tehát konzervatív értékrend? Igen. Ma Magyarországon is és világszerre is kétfajta kultúra-művészet-elképzelés él egymással szemben. Egy, az ún. *hagyományos értékeket* őrző szerkezet, ezt hordozza nagyjában iskolától kezdve az egyetemig az oktatás. És van egy erre is ráépült, részint ezt is továbbgondoló, részint evvel ellentétes *posztmodern áramlat*. Nagyon jellegzetes kettészakadásról, válságról lehet tehát beszélni. A posztmodernnek nevezett áramlat mára, 1994-ben, nem maradt irodalmi-művészeti áramlat. A társadalomtudományi gondolkodásban, a filozófiai gondolkodásban, de újabban a politikai gondolkodásban is majdnem általános törekvés a Descartes-tól induló, a francia felvilágosodásban kiteljesedő, a XVII-XVIII-XIX. századi racionalizmus megkérdőjelezése, és egyszersmind elvetése. Ennek a megkérdőjelezésnek van egy nagyon objektív indoka. Ezt legutoljára *Vámos Tibor* egy nagyon izgalmas, még nem publikált tanulmányában olvastam. A racionális szerkezet mögött, alatt – Ruanda, Uganda, Bosznia – az ember meglevő irracionális ösztönei, irracionális törekvései, más szférába tartozó cselekvései egyre nagyobb teret foglalnak el. Lehet tehát, hogy a felszínen van egy, a tudományban és a hagyományos kultúrában csúcsosodó racionalista kultúra, mögötte a mélységben egyre fenyegetőbbben, egyre harciasabbban és egyre agresszívebben egy föl nem tárt, végig nem gondolt, nem racionalizált cselekvés- és ösztönsorozat.

Hadd tegyem ehhez hozzá, hogy természetesen ehhez a helyzethez hozzájárul a mai politikai formák szinte általános, totális csődje. Nagyon világosan ki kell mondanom, hogy a modern művészet – a bécsi Modern Művészet Múzeumának magyar igazgatója, *Hegyi Lóránd* nyilatkozatában (a *Magyar Narancsban* jelent meg) olvastam ezt a kitűnő kifejezést – „roncstemető”. Roncstemető van a mai európai gondolkodásban is: itt van a szocializmusnak, a tervgazdasági szocializmusnak nevezett gondolatrendszerek roncsa, de ugyanilyen roncsa van a kapitalistának nevezett rendszernek is, a szabadelvű demokráciáknak is. Nem akarom részletezni a francia diáktüntetésektől kezdve az „európai” gondolat nehéz vajúdságáig, vagy az olasz helyzeig. Nagyon sokat beszélünk európai közösségről, nagyon helyesen, és Európához való csatlakozásról és különféle tagságokról, de azt bizonyára tudják, hogy ennek az Európa-gondolatnak a kulturális-ideológiai-művészeti része teljesen tisztázatlan a mostani „európai” országokban is. Alkalmam volt egy sor előadást tartani itt a szomszédunkban, Ausztriában éppen pedagógusoknak erről az Európa-gondolatról. Egy olyan országban, mint Ausztria, amelyik rendkívül nehezen teremtette meg identitását, ez különösen nagy probléma. Én csak jelezném, hogy egy olyan válsághelyzetben vagyunk, amikor a régi összedőlt, de az új sem álló épület. És aminek jegyében az újat föl akarjuk építeni, az teljesen kidolgozatlan.

Ez lenne a mi iskolánkban is az alapkérdés: a nemzeti és az európai, a nemzeti és az általános viszonya; az Európa-gondolat. Nos, ez az oktatási szervezetben, a kulturális szervezetben is teljesen tisztázatlan és nyitott kérdés.

Nem akarok csak kétségbeejteni és csak kérdőjeleket hagyni, de azt hiszem, hogy ezzel a helyzettel szembe kell nézni.

Hozzátennék ehhez valamit. Én negatívabban fogalmaznám, amit Marx György pozitívabban fogalmazott. Mi itt Magyarországon nagyon hosszú ideig, (s nemcsak Magyarországon, Nyugat-Európában is, az oktatásban és a kultúrában is) mint egyik legfontosabb törekvésről, a *multikulturális* nevelésről szoktunk beszélni. Nálunk ez különösen a kisebbségek miatt fontos, Európában is multikulturális nevelésnek volt szokás nevezni pl. a török vendégmunkások oktatását. Mintapélda az oktatásban, a multikulturális nevelésben a norvég kikötőváros, Stavanger, ahol az olajfúró kutaknak a bázisa van, ahol, úgy tudom, 31 fajta nyelvet beszélnek. De a multikulturális nevelés – olvasom újabban amerikai folyóiratokban – az Egyesült Államokban is alapkérdéssé vált. De ott a multikulturalitás nem ennyit jelent, hanem az amerikai egyetemeken a bölcsész-szakon, filológiai és bölcsészkarokon a multikulturális nevelés egyenértékű avval: „le az európai hagyományokkal”, illetőleg kizárólagosságukkal. Elsősorban a fekete-afrikai hagyomány kell, de még erősebben a hispanoidentitás. A spanyolul beszélő kisebbségek saját önálló hagyományukat akarják az európaival szemben. A legnagyobb és leghíresebb amerikai egyetemeken, pl. a Los-Angeles-i egyetemen is úgy áll a kérdés, hogy ösztöndíjat és támogatást elsősorban ezek a az új kulturális ágak kapnak. Semmi sem bizonyítja, mondják, hogy Beethovent kell valakinek ismernie, vagy Goethe-t, vagy akár Byront. Ugyanilyen fontos és nélkülözhetetlen egy fekete-afrikai varázsének. Amint az előbb említettem, Amerikában nem erős az iszlám fundamentalizmus, de nagyon erős a spanyol hagyomány. Tehát a multikulturalizmus e pillanatban, elsősorban Amerikában, rendkívül erős a bölcsészkarokon. A filosz értelmiséget megosztó, iszonyatos éles feszültségként jelenik meg. Lehet mondani, hogy ez majd lecseng. Az én szakmámban, tehát irodalomtudományban a csúcsegyesületünket úgy hívják, hogy Federation Internationale de Langues et Littératures Modernes. Az utolsó kongresszusán két külön kerekasztal csak ezzel az amerikai multikulturális problémával foglalkozott.

Tehát olyan helyzetben vagyunk, amikor ilyen mély ellentétek feszítik az Amerikai Egyesült Államokat, erre ráakódik egy posztmodernnek nevezett értelmiségi divat, és ezalatt a kettős nyomás alatt a hagyományosnak tekintett értékek elporladóban vannak. Ezt a folyamatot bármely magyar kiállítóteremben, vagy bármely magyar kulturális intézményben is tudják látni.

Itt kétféle vagy háromféle válasz lehet. Az egyik válasz az, hogy csakazértis megtartani a hagyományos keretet, az európai, úgynevezett európai *magaskultúrát*, tehát csakazértis hallgassunk továbbra is *Mozartot* (zárójelben említem, hogy az utolsó filmélményeim egyike volt egy svéd filmhét Pesten, ahol adtak egy, „Mozart barátai” című filmet, amely

arról szól, hogy hogyan lehet dekonstruálni a Varázsfuvolát, amely teljesen kiforgatta, szétverte, széttörte a Varázsfuvolát). Tehát egyfajta álláspontunk lehet az iskolában, hogy ragaszkodjunk a magunk hagyományos, „kánonjához”, a hagyományos értékrendhez. Egy másik fajta válasz az, hogy próbáljunk lépést tartani a világgal, és próbáljuk ezt a plurális, *posztmodern értékrendet* behozni az iskolába. És a harmadik – csak ezt nagyon nehéz megvalósítani –, hogy a kettőt egyszerre próbáljuk megcsinálni.

Ez a dilemma már egyszer fölmerült a művészetoktatásban: vajon a mai modern művészetet, vagy a klasszikus művészetet kell-e oktatni a minimális óraszámban, és ugyanaz volt a kérdés zeneoktatásban is.

Úgy érzem tehát, hogy a műveltségkép hagyományos szerkezete, a műveltségkép hagyományos egysége megbomlóban van. Többfajta mély repedés van rajta, ezek a mély repedések nem pusztán a kulturális szférában, hanem a politikai-szociológiai szférában mutatkoznak meg, földrajzi egységek és kulturális egységek szerint is. Az oktatásnak ezzel a kettősséggel-hármassággal, az őrzés és a megújítás szintjén is szembe kell nézni.

Még egy szempontot szeretnék fölvetni. Többször elmondtuk, leírtuk, most is elhangzott, de én azt hiszem, hogy a műveltségképet és főleg a műveltségkép funkcionálását az eddiginél sokkal mélyebben befolyásolja, alakítja át az új informatikai világ léte. Erről beszélt Marx György is a maga szempontjából és *Szűcs Ervin* is. Én itt nemcsak az informatika technikai előnyeiről, tehát a lehívható tudás eszközeiről beszélnék – nemcsak arról, hogy Magyarországon is el fogunk jutni, (talán sokára, de mégis el fogunk jutni) addig a percig, amikor nem szükségesek az osztálykönyvtárak, mert minden osztályban ott lesz a számítógép, amely a nagy könyvtárak katalógusába van bekapcsolva (egyetemeinken már ott van); tehát a tudás tárolása már közeljöhét – hanem elsősorban arról a sokat idézett problémáról szeretnék szólni, amit az új audiovizuális eszközök, elsősorban a tévé jelent az oktatás és a műveltség számára.

Evvel kapcsolatban két kérdéstről szeretnék szólni. Az egyik: a televízió és annak kiágazásai, legújabb fejleményei sokkal mélyebben befolyásolják, határozzák meg, alakítják a tömegek mindennapjait, és az iskolába járók mindennapi tudatát, mint ahogy azt gondoljuk. Amerikában már teljesen elterjedt, vagy elterjedőben van a sajátmaga által generálható tévéműsorok megoldása, tehát valaki egy számítógéppel programozza, hogy mit akar látni, önmaga is megcsinálhatja a cselekményt, önmaga is kiválaszthatja a szereplőket. Ez nagyszerűen hangzik, és az emberi alkotóerőnek látszólag óriási kiterjesztése. Bennem ugyanakkor az is van, hogy ez a sablonoknak és a kulturális közhelyeknek is hihetetlen elterjedését jelenti.

De nem kétséges, hogy ennél sokkal szerényebb fokon is a vizuális kultúra beáramlása a történetiszemléletben, a történet folyamatosságának megbontásában, múltra és jövőre való bontásában, a világlátásában és elsősorban a könyvkultúra, írásos kultúra létében okoz nagy változásokat. Statisztikák bizonyítják, de a saját egyéni életünkben is tudjuk, hogy a televízió egyszerűen elvesz a könyvtől, és hiába biztatjuk magunkat azzal, hogy a könyv, az írásos kultúra azért megmarad, egész biztos, hogy az írásos kultúra erősen háttérbe szorul.

Még egy mondat ebben a vonatkozásban a számítógépekről. Az én szakmámban, irodalomban, nyelvészetben, is nélkülözhetetlen a szövegszerkesztő. De ennek mély kulturális hatásai is vannak, nem mindig pozitívek. Csak két probléma a szövegszerkesztővel kapcsolatban: az emberek közti kommunikációt nagyon erősen szegényíti. Az én szakmámnak egyik lényege az irodalmi levelezés. A levelezés, egyszerűen kihalt, levelezésre nincs szükség. Tehát a jövő irodalomtörténésze, vagy kultúrtörténésze már nem fog tudni levelezés alapján rekonstruálni, mert a szövegszerkesztő üzenetei egyszerűen helyettesítik a levelezést. A másik (most kezdődnek erre vizsgálatok és én sok eredményt olvastam), hogy a szövegszerkesztő átalakíthatja a nyelvtani struktúrát is. Francia vizsgálatokat ismerek, ezekből nagyon világosan látszik, hogy a szövegszerkesztő egyszerűen megrövidíti a mondatokat, és főleg az alárendelést szorítja háttérbe. Nem akarom továbbgondolni ezt a kérdést, csak arra szerettem volna a figyelmet föl hívni, hogy ebben a kulturális töredezettségben a legmodernebb technika, az informatikai forradalom egészen váratlan és új kihívásokat, új problémákat jelent a számunkra.

Befejezésül, mit tegyünk mi mindevvel?

Most gyakorlatilag mindnyájan egy kettős, sőt többes értékrendben élünk. Én magam is, egyénileg is, személyileg is egyszerre próbálok Aranyban és József Attilában és egyszerre próbálok a posztmodern irodalomban és művészetben élni. Nem biztos, hogy ez a kettősség, és ez a kettős értékrend működik az iskolában. És hosszú távra tartható-e? Biztos, egész biztos, hogy ez a két elem, a kultúrának ez a két szárnya, vagy két része eltávolodik egymástól.

Konklúzióm az, hogy mára már a műveltség általános alapjait is, ezeknek a tanulságoknak és kérdéseknek a fényében, másképp kell megfogalmazni.

Visszatérek az MTA Köznevelési Bizottság fényes napjaira, „nosztalgia-party” alapon. Én ott írtam egy cikket, aminek a címe: „Általános műveltségünk alapjai”. Egy ilyen összefoglaló cikkben én ott azt kockáztattam meg, hogy a különféle műveltségterületek *integrálására* valamilyen gondolatrendszer lenne szükséges. (Természetesen részint a marxizmusról beszéltem, részint akkor a szemiotikáról, és más dolgokról.) Ma már túl vagyunk azon, hogy egy formális elmélet, akár a strukturális, akár a formális nyelvészet, akár a szemiotika, akár a szemiológia, és valamelyik nagy diskurzus, tehát a marxizmus, a pszichoanalízis, de az egzisztencializmus össze fogja ezt a sok irányban széthullott kultúrát.

Talán, ha tovább vitatkozunk és tovább folytatjuk a munkát, a különféle műveltségterületek között, ezeknek az új körülményeknek, új fejleményeknek a fényében *több* integráló mozzanatot fogunk tudni találni.

Hozzászólások

Pléh Csaba:

Én csak egy kiegészítést szeretnék tenni ahhoz, amit professzor úr mondott a szövegszerkesztőről. Azért nem olyan egyszerű a helyzet, hogy az elektronikus forradalom, vagy átalakulás megszünteti a levelezést. Valójában a szövegszerkesztők világát az utóbbi években Magyarországon is éppenséggel egy új levelezési forradalom egészítette ki. Az elektronikus hálózatok és levelező rendszerek létrejöttével valójában sokkal többet levelezünk, mint korábban. Aki be van kapcsolva ezekbe a hálózatokba, az átlagosan napi 10-15 tudományos levelet ír. Szenvedélyévé válik egy csomó embernek; vasárnap, otthon, a saját telefonköltségére is csinálja. Ennek is vannak negatív hatásai; sok természettudományos, tudományszociológiai, szektorszociológiai felmérés szerint legalább 10-30%-kal csökkent a laboratóriumokban a tényleges munkával töltött idő, éppenséggel a levelezés abundanciája hatására, szóval itt egy új szakasz kezdődött.

Marx György:

Nagyon örültem, hogy végre volt egy fiatalos előadás is. Valahol a párizsi UNESCO-ban volt egy agytröszt, amelyik ilyen kérdésekkel foglalkozott, mint mi most. Az Atlanti-óceán túlsó oldaláról egy nagytekintélyű úr mondta, hogy természetesen a nevelés az, ami megmarad, amikor mindent elfelejtünk a tankönyvből, és ezért az értékrendre kell figyelni. Én azt a megjegyzést tettem, hogy valószínűleg Khomeini ajatollah örülne ennek a tanulásnak, valószínűleg Joszif Visszarionovics Sztálin is, az úr persze igen csúnyán nézett rám.

Hadd mondjak két konkrét példát a két fiamról. Az egyik fiam valahogy nem szerette a magyart az általános iskolában. Kérdeztem tőle: mit tanultok? Ady Endrét, ma az első óra volt Ady Endre életrajza. Tehát mielőtt egy verset is olvastak volna, egy általános iskolásnak meg kellett Ady életrajzát tanulnia. Petőfiét el lehet mondani egy általános iskolásnak, de Adyét valószínűleg nehezebb. A másik fiamnak is kezdett konfliktusa lenni az ország egyik legjobb gimnáziumában, mert én Golding-ot, meg ilyesmit adtam neki, amit nagyon élvezett, de neki Maupassant-t kellett épp akkor elemeznie és valahogy nem feküdt neki. Belőle azért lett magyartanár, mert mikor Madáchot tanulták, nem a tartalmat kellett megjegyezni, hanem azt a leckét adta föl a magyartanár: írjanak egy 20. századi színt, jelenetet Az ember tragédiájába. A fiam éppen Che Guevara lelkébe költöztette Ádámot, és megírta hogy Che Guevara, a magányos értelmiségi meg akarja váltani a világot és miért nem sikerül. Belőle magyartanár lett. A mai fiatalok maguk akarnak dönteni, maguk akarják felépíteni a saját világképüket és az iskolának ebben kell segíteni.

Surányi Bálint:

Szabadjon ebben a nagyon ingergazdag környezetben kicsit földönjárónak lenni és megpróbálni nem ilyen magas színvonalon morfondírozni egy kicsit azon a három előadáson együtt, amit hallottunk. Szerintem mind a három előadás ugyanarról szólt, tehát nem műveltségblokkokról, hanem ugyanarról, amit Szabolcsi Miklós explicit formában vetett föl. Őszintén szólva engem egy kicsi feszültséggel töltött el ez a kétfelé húzás, mert ha nagyon banálisan fogalmazok, akkor ebből az in-

gergazdag világból az egyik póluson bizonyos kiváló emberek, gyerekek, felnőttek, tudósok hallatlanul termékeny dolgot hoznak ki a dolgok összecsúszásából, és valóban nóvumok jönnek ki, ugyanakkor viszont az IEA-eredmények és az arra épített prognózisok a leginkább a konzervatív és tradicionális országok egyértelmű fölényét mutatták azokkal az országokkal szemben, ahol ez a bizonyos sokféle egymásrahatás van. Na most Szabolcsi Miklós alapján véve az én olvasatomban egy hallatlanul pesszimista előadást tartott, amiben egy ilyen „és mégis”-jellegű optimizmus volt, mert gyakorlatilag elmondta azt, hogy a konzervatív értékek őrzése a gyerekek egy részével kapcsolatban lehet eredményes, egy nagyon művelt ember képes a kettőt egy örökösen fölboruló ad hoc szintétisbe összehozni, de gyakorlatilag ezzel a töredezett dologgal nincs mit kezdeni. Hadd mondjam én ki vulgárisan azt, ami bújkált az előadásában, hogy bizony arról van szó, hogy ez a posztmodern, toleráns, multikulturális légkör, ez egy óriási szívó hatást fejt ki mindenféle fundamentalizmus számára, megágyaz neki, és abból a rossz közérzetből, amit ez kelt, nagyon könnyű belezuhanni a legprimitívebb fundamentalizmusba.

Tulajdonképpen mind a két helyzetrajzból elég pesszimista következtetéseket vonnánk le, ámde nem így van a kettő közötti előadás esetében, tehát a Tóth Eszter-féle előadás esetében, és én azt hiszem, hogy ez a bizonyos tertium datur, ez valahol ott kereshető. Ebből már érthető, hogy Marx György miért optimista hangszereléssel adta elő azt, amit előadott, hiszen ezt az antinómiát azért nyilván ő is érzi, de ő már tudta, hogy utána fog beszélni a Tóth Eszter és Tóth Eszter szövegéből kiderült, hogy egy csomó dolgot, amit ő, Marx György iniciált. Na most mi ez a harmadik alternatíva? Van egy személy, jelen esetben a pedagógus, aki valamivel intellektuálisan és emocionálisan is megragadja azokat a gyerekeket, akikkel dolgozik, belerángatja, belecsábítja őket valami nagyon aktív tevékenységbe, ez az aktivitás mozgósít ezekben a gyerekekben sok mindent. Leküldik őket Mátradereszkére, mert ott valami érdekes dolog van, akkor nem egy enklávét képeznek ott, hanem azonnal interakcióba lépnek azzal, amit Mátradereszkén találnak, pedagógus, diák, lakosság, mindenki, és ott is elkezdődik ugyanez a pezsgés. Teljesen egyetértek Báthory Zoltánnal, hogy ez az előadás nem egy természettudományos előadás volt, hanem egy teljesen egyenrangú társadalomtudományi előadás, mert szeretném én azt látni, hogy hány olyan társadalomtudományi innovatív kísérlet van, amelyik szociológiailag annyira releváns tényezőkre tudna egyszerre csak rámutatni, mint amit mi csak itt egy rövid előadásban Mátradereszkével kapcsolatban hallottunk. Következésképpen egy csomó probléma így és csak így kezelhető, hogy odafigyelve a gyerekekre, azok a dolgok, amiket itt a szenvedélyes pedagógusról és a kíváncsi pedagógusról hallottunk, aki kíváncsivá teszi a gyerekeket és aktivizálja, nem tudja előre, hogy mi fog történni, de rengeteg felé nyitva tartja a szemét és mindenre reagál. Ez az az egyetlen út, amivel azt az akaratunktól független objektív tényt, amit elsősorban Szabolcsi Miklós, de Marx György is elmondott, hogy milyen korban élünk, pedagógiailag kezelhetővé teszi, és ad legalább esélyt arra, hogy az így nevelt-oktatott gyerekeknek, akik tulajdonképpen nem nevelés és oktatás, hanem önképzés és önnevelés alanyai is egyben, és nemcsak nevelés tárgyai, valahogyan esélyük van arra, hogy el fognak boldogulni ebben a világban. Én azért gondolom azt, hogy azok a nagyon kemény szkeptikus és objektív leírások, amiket itt hallottunk, és az az aktivista, tulajdonképpen a megoldást kezünkbe adó valami, amit Tóth Esztertől hallottunk, az a kettő találkozik, és véleményem szerint az egyetlen lehetséges utat mutatja. Ebben az esetben természetesen a műveltséget nem egy extenzív egymás mellé tevésben kell látnunk, mert akkor egyszerűen sehova nem jutunk el, mert lehetetlen, hogy az emocionálisan átadható legyen.

Halász Gábor:

Én nagyon hasonló módon érzékeltém azt, ami itt délelőtt történt, mint ahogy Surányi Bálint, sőt a konklúzióim is elég hasonlóak. Mind a három előadás bemutatta nekünk azt a kihívást, amit a modernitás, vagy posztmodernitás jelent az oktatás, az iskola számára. Én kicsit el is mosnám a kettő között a különbséget, inkább a tradicionalitással állítanám szembe azt a tényt, hogy kiszámíthatatlan gyors változások történnek a világban, hogy bizonytalanság van, és hogy egymással ellentétes intellektuális és morális modellek egy időben léteznek. Ez valóban egy olyan nagy kihívás az iskola számára, amit, nem vagyok benne biztos, hogy meg tud-e oldani, és hogy hogyan fog tudni megoldani. Ennek van egy olyan eleme, ami nagyon szépen előjött Marx professzor előadásában: ez a modernség vagy posztmodernség és a humanitás az erkölcsök kérdése. Vajon szembenáll-e ez a kettő, vagy pedig megvan a modernitásnak is a maga humanitása, megvan a maga erkölcsé, és vajon lehet-e erre az erkölcsre, ezekre a modernitáshoz kapcsolódó emberi értékekre nevelni.

Van egy másik elem, ami nem jött annyira elő, de szerintem legalább ennyire fontos, hogy az a bizonytalanság, az a kiszámíthatatlanság, az ellentétes dolgoknak az egyidejű jelenléte, amivel ez jár, vajon hogyan hat az iskolára, az oktatási rendszerre, mint szervezetre, ennek az integritására, stabilitására. Hiszen az, hogy milyen az a tudás, amit átad az oktatási rendszer, hogy az mennyire koherens, mennyire integrált, az nagymértékben meghatározza magát az iskolai belső szervezetet, a működését. Vajon mennyire tudnak maguk a tanárok együttélni ezzel, s az iskolaszervezet tudja-e kezelni, megemészteni ezt a bizonytalanságot. Na most a válasz valószínűleg valahol ott van, hogy

a kommunikáció az az eszköz, ami ezt valamilyen módon tudja kezelni. A kommunikáció teremti meg azokat a modelleket, amelyekkel lehet állandóan reflektálni a külvilág történésére, és a kommunikáció adhatja azt a biztonságot is, ami a bizonytalanságnak az elviseléséhez szükséges. A nagy kérdés, és itt kapcsolódom ahhoz, amit Surányi Bálint mondott, hogy vajon melyek azok a technikák, amelyekkel ezt a kommunikációt elő lehet idézni és fenn lehet tartani az iskolákban; hogy olyan kommunikáció folyjék, amely valóságos kommunikáció, amely képes valóságos modelleket megalkotni az emberek számára, s azt hiszem, hogy a kulcs valóban ezeknek a technikáknak a létrehozása. S itt mondanék egy olyan dolgot, ami szerintem fontos és eddig talán nem hangzott el, hogy a nagy kérdés a számomra, hogy vajon ki fogja létrehozni ezeket a technikákat, és vajon milyen szerepe lehet ebben az oktatásügynek, az oktatáspolitikának, vagy az olyan típusú intézeteknek, mint amilyen a mi intézetünk? Mi tudja serkenteni arra az iskolarendszert, a társadalmat, a pedagógusokat, hogy ezeket a technikákat létrehozzák? Azt hiszem, hogy ezek olyan kérdések, amelyeket hangsúlyozottan érdemes lenne felvetnünk.

Trencsényi László:

Az a gyanúm, hogy a mai nap után érdemes lenne az ENSZ Gyermeki Jogokról Szóló Egyezményét eszmétörténeti kontextusban megvizsgálni. Eddig ugye a Janus Korczak ihlette karitás és humanitás volt az, ami megjelent ebben a szövegben és ez vezette azt a pedagógiai avantgarde-ot, amely a gyermeki jogokra hivatkozva küzdött az iskolák demokratizálásáért, ugyanis a jogképes gyerek jelent meg a gyermekjogi egyezményben. Ugye összefüggésben kell hogy álljon a gyerek jogképességének elismerése a kultúrateremtő gyerek elképzelésével, ami itt megjelent. A pedagógus, mint kultúraközvetítő nem egyszerűen a kultúrát közvetíti a kultúrahiánnyal rendelkező gyermekhez, hanem közvetíti a saját nemzedéke kultúrájával és a gyerekek saját nemzedékének ifjúsági, vagy gyermeki szubkultúrájával rendelkező világ között. Én ezt értem kultúraközvetítésen. Tehát az a kérdés, hogy vajon van-e az ENSZ Gyermeki Jogi Egyezményének egy posztmodernre utaló eszmétörténeti háttere. A másik kérdés az, hogy – kicsit halkabban teszem fel, mert meg kell saját magának is fogalmazni – vajon nem szerepel-e a veszteséglistánkon, hogy az elmúlt néhány esztendőben nem gondoltuk végig igazán, hogy mit is jelent az, hogy a társadalmi tevékenységek pedagógiai reprodukciója a nevelés. Én a veszteséglistán tartom számon, hogy Gáspár László szellemisége újraértelmezésében sincsen itt jelen a mai térben, hiszen Tóth Eszter története értelmezhető abból a logikából is.

Szabolcsi Miklós:

Egy pár mondat csak. Egy: Pléh Csabának teljesen igaza van, rosszul fogalmaztam. Problémám az, hogy a szövegszerkesztő általánossá válása a kulturális szokásokat alakítja át. Második: – az egész vitára vonatkozólag – én nem gondolom magamról, hogy pesszimista lennék, én igyekszem realista lenni és a reális helyzettel szembenézni. Ebből a szempontból nem hiszem, hogy irodalomban-művészetben igazán örök kánonok léteznek. Először is sok kánon létezik, szinte minden ember számára más kánon, és nem örök a kánon. Hát én irodalomtörténész vagyok és ezért szellemi higiéniából is, minden nyáron végigolvasok egy pár klasszikus könyvet, hogy vajon most milyen nekem. Van olyan klasszikus mű, ami nagyszerű, de a XIX század nagy klasszikus művei ma olvasva a mai tempóérzékünkkel, információkészségünkkel néha bizony fáradtak és hosszadalmasak. Szeretnék iszonyatos illúziórontó lenni: nemcsak hogy Balzac-ot nehéz már olvasni, amely pedig kánon ugye, de egyre nehezebb olvasni bizonyos Tolsztoj-műveket is. Tehát az értékek állandóan változnak. Az én egyéni értéskálámon pl. Flaubert egyre följebb jön. A harmadik és fő kérdés, amelyik mind a három hozzászóláshoz tartozik. Én is nagy élvezettel és nagy izgalommal hallgattam Tóth Eszter előadását, de Tóth Eszter tevékenységsorozatát, kedves barátaim, nemcsak egy nagy tanáregyéniség tette lehetővé, hanem hogy volt egynéhány mérhető fogalom, amelyet ki kellett fejteni a valóságból. Én már a húsz évvel ezelőtti munkákban és egész OPI-időm alatt belsőleg küszködtem azzal a nagyon nehéz kérdéssel – s ez a válaszom mindhármótoknak –, hogy lehet mégoly briliáns technika, lehet mégolyan nagyszerű tanári tevékenység, lehet sodró erejű karizmatikus tanár, ha az anyag, a tartalom bizonytalan, nem lehet vele mit csinálni. Márpedig irodalomban és művészetben az anyag egy része kérdőjelessé válik, tehát én azért igyekeztem a hangsúlyt a tartalomra tenni, mert csak azt tudom átadni, ami van.